

بررسی و شناسایی عوامل مؤثر در فرآیند «توسعه دانشگاهی» در دانشگاه‌های دولتی ایران

عیسی ثمری^۱

دکتر محمد یمنی دوزی سرخابی^۲

دکتر ابراهیم صالحی عمران^۳

دکتر غلامرضا گرانی نژاد^۴

تاریخ دریافت: ۹۱/۱۱/۲۸

تاریخ پذیرش: ۹۲/۶/۱۶

چکیده:

تغییر و تحول در سیستم پویای دانشگاه و توسعه متعادل و نظام مند آن، نیازمند تفکر و عمل برنامه‌ریزی و مدیریت و سازگاری با محیط درون سازمانی و محیط بیرونی دانشگاه به منظور پاسخ‌گویی به نیازهای جامعه در ابعاد مختلف اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی است. از دیدگاه‌های مختلفی می‌توان به بحث در مورد «توسعه دانشگاهی» و آموزش عالی پرداخت. بدین جهت، بررسی و شناخت عوامل تأثیر گذار در فرآیند توسعه دانشگاهی می‌تواند نمایی از این تبیین‌ها را ترسیم نماید. با این هدف، این تحقیق با روش کیفی از نوع اکتشافی و گروه کانونی صورت گرفته است. نمونه تحقیق را ۱۶ نفر از خبرگان کلیدی (۷ نفر) و رؤسای دانشگاهی (۹ نفر) تشکیل می‌دهند که دارای تجربه مدیریتی و مطالعاتی در این حوزه داشته‌اند. داده‌های کیفی از طریق مصاحبه‌های عمیق و اکتشافی و یک گروه کانونی بدست آمد و با بهره‌گیری از کد گذاری باز و محوری براساس رویکرد نظریه داده بنیاد و روش تحلیل محتوا تجزیه و تحلیل گردید. طبق یافته‌های بدست آمده از این مطالعه، مقوله‌ها و عوامل اصلی و فرعی مؤثر

۱. نویسنده مسؤول: دانش‌آموخته دکتری مدیریت آموزش عالی دانشگاه شهیدبهشتی

Esamari52@gmail.com

۲. استاد گروه علوم تربیتی دانشگاه شهید بهشتی Myamani2001@yahoo.com

۳. استاد گروه علوم تربیتی دانشگاه مازندران edpes60@hotmail.com

۴. استاد گروه علوم تربیتی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران R_geraei@yahoo.com

در توسعه دانشگاه‌های دولتی در کشور از نگاه مشارکت کنندگان در مصاحبه‌ها تشخیص و طبقه بندی گردید که شامل؛ ۷ عامل درون دانشگاهی، ۳ عامل محیط محلی و منطقه‌ای، ۴ عامل محیط سطح ملی و کلان، ۲ عامل محیط بین المللی و همچنین ۴ عامل زمینه‌ای و زیر ساختی (تسهیل گر) می‌باشد. از نظر میزان اهمیت از نگاه مشارکت کنندگان عامل‌های؛ ملاحظات سیاسی محیط محلی و منطقه، پاسخ‌گویی به نیازها و تقاضای جامعه، ملاحظات دولت، فرآیند تصمیم‌گیری در توسعه دانشگاه، تعامل برنامه‌های کلان آموزش عالی و سیستم‌های اقتصادی-اجتماعی، مدیریت و رهبری، اعتبارات و منابع مالی دولتی و استقلال دانشگاهی از جمله عامل‌هایی هستند که دارای بیشترین بسامد بوده و از اهمیت بیشتری نسبت به سایر عوامل در توسعه دانشگاهی برخوردارند.

واژه‌های کلیدی:

دانشگاه دولتی، توسعه دانشگاهی، برنامه‌ریزی، کارکرد، عوامل توسعه، تحقیق آمیخته

مقدمه

سند چشم‌انداز ۱۴۰۴، ایران آینده را در جایگاه اول اقتصادی، علمی و فناوری در سطح منطقه آسیای جنوب غربی تصویر کرده است. مطالعه فرآیند توسعه در جهان، حکایت از این واقعیت دارد که نظام‌های آموزش عالی، همواره عامل بنیادی تکامل و توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جوامع بوده‌اند. بنابراین، کشورهایی که خواهان توسعه همه‌جانبه، متوازن و پایدار هستند، لازم است نظام آموزش عالی خود را به‌طور متوازن و پایدار توسعه دهند. شرط لازم برای این نوع توسعه نیز بررسی و شناخت دقیق وضعیت گذشته و موجود و عوامل و نیروهای درونی و بیرونی تأثیرگذار در فرآیند توسعه دانشگاه است. این شناخت به مدیران دانشگاهی یاری می‌رساند تا با نگاه و اندیشه‌ای عمیق بتوانند الگوی موجود هدایت دانشگاه و برنامه‌ریزی و توسعه دانشگاهی را مورد تامل قرار داده و در نوع سازماندهی فعالیت‌های دانشگاهی، خلاقیت و نوآوری را مد نظر قرار دهند. بدین جهت برخورداری از تفکر برنامه‌ریزی و سازماندهی ضرورتی اساسی است.

سیستم دانشگاهی به عنوان یکی از سیستم‌های زیر مجموعه و جزء سیستم آموزش عالی و سیستم اجتماعی است. بدین جهت، این سیستم "متأثر از سایر سیستم‌های آموزش عالی، سیستم آموزشی کشور و سیستم‌های پیرامونی نظیر سیستم‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی است" (یمنی، آراسته، ۱۳۸۲). سیستم دانشگاهی و آموزش عالی "کلا" دارای خصوصیات یک سازمان ساخت‌مند و متحرک هستند؛ «دانشگاه سیستمی برخوردار از تحول خاص است (هرچند که آثار تغییرات در مدت زمان کوتاه مشاهده پذیر نیستند). دانشگاه دارای روابط با سیستم گسترده‌تری است» (یمنی، ۲۰: ۱۳۸۰). دانشمندان از مفهوم دانشگاه به‌طور معمول برای ارجاع به نوع واحدی از نهاد سازمانی استفاده می‌کنند، علیرغم این واقعیت که دانشگاه‌ها، تفاوت‌های مهمی با این نوع نهاد سازمانی دارند. اما موضوع این است، چه مفهومی از دانشگاه را در برنامه‌ریزی و توسعه دانشگاهی استفاده می‌کنیم. در این رابطه می‌توانیم انبوهی از تعاریف را مشاهده می‌کنیم که ممکن است با هم تعارض‌هایی داشته باشند. دانشگاه محل آموزش است؟ دانشگاه محل پژوهش است. دانشگاه محل انتقال اطلاعات است. دانشگاه محل فضیلت جویی و حقیقت‌جویی است.

دانشگاه محل یادگیری است و از این قبیل سؤالات^۱. شناخت سیستم دانشگاه و نوع نگاه به این مفهوم، نحوه توسعه آن را نمایان خواهد ساخت و این بدون توجه به پویایی و تعارض هایی که در سازمان دانشگاه باید داشته باشد ممکن نخواهد بود. با دقت در مورد کارکردهای دانشگاه است که ما پی می بریم که هر پدیده ای که با اسم دانشگاه خوانده می شود سودمند نیست بلکه سودمندی آن به اجزای ریزتری بستگی دارد که بوسیله کارکردهای سازمانی، طراحی و هدایت و به وسیله آن به گردش در می آید. براین اساس ریدرسیمون اهدافی مانند "آزادی آکادمیک، اهداف اجتماعی، سیاسی و اخلاقی را از جمله اهداف مهم دانشگاه های امروزی" معرفی می نماید (ریدرسیمون، ۲۰۰۶). از نظر تایشلر^۲، در حال حاضر دیدگاه ها بر این اصل استوار است که دانشگاه ها در مفهوم نهادها و مؤسسات بیشتر در راستای ترویج و تقویت تفکر تحلیلی، منطقی، سیستماتیک و جامع و انتقادی از طریق آموزش و پژوهش فعالیت دارند (تایشلر، ۲۰۰۴). مایر و دیگران می گویند که بین ۱۹۵۰ و ۱۹۷۰، توسعه نظام های آموزش عالی جهانی بوده است (صالحی عمران، ۱۳۸۳). در کشورهای مختلف و جوامع گوناگون توسعه و گسترش آموزش عالی در ارتباط با چهارچوب نظری، مبانی و مدل های تئوریک مختلفی صورت می گیرد، که عمده ترین آنها را می توان نظریه سرمایه انسانی^۳ که بر پایه تحلیل اقتصادی گسترش آموزش عالی استوار است و مشارکت آموزش عالی را در رشد اقتصادی از طریق بهبود بخشی به کیفیت منابع انسانی می بیند، نظریه یا رویکرد هزینه فایده^۴ که ماهیت گسترش آموزش عالی و مشارکت افراد در آن با هزینه ها و منابع متصور و ملاحظه تعادل بین هزینه ها و فایده ها پیوند خورده است. نظریه تضاد، نظریه فیمینست ها و غیره اشاره نمود.^۵

^۱. در این زمینه مراجعه شود به مقاله یمنی، ثمری (۱۳۸۹) با عنوان تصویردانشجویان از دانشگاه پیام نور و کارکردهای آن، مجله آموزش عالی ایران شماره پیاپی ۱۱ و کتاب کیفیت در آموزش عالی (یمنی، ۱۳۹۱) انتشارات سمت.

^۲. Teichler

^۳. human capital

^۴. cost -benefit

^۵. برای مطالعه بیشتر در این زمینه به مقاله دیدگاه های توسعه آموزش عالی (صالحی عمران، ۱۳۸۳) در مجله شماره ۵ دانشور مراجعه شود.

اگر چه استفاده از برنامه‌ریزی در نظام‌های آموزش عالی از سابقه ای دیرین برخوردار است و تحولی بزرگ در زمینه تفکر و عمل برنامه‌ریزی ایجاد شده، به طوری که رویکردها و پنداشت‌ها با توجه به پویایی و پیچیدگی سیستم‌های دانشگاهی و عناصر و اجزاء آن و با گذر از برنامه‌ریزی خطی، برنامه‌ریزی بخشی، کلاسیک و حتی برنامه‌ریزی استراتژیک که در دهه ۸۰ و برنامه جامع از ۱۹۶۰ به بعد به رویکردهای برنامه‌ریزی مشارکتی و تعاملی روی آورده اند. با این حال مفهوم «توسعه دانشگاهی» و ایده طرح آن در مؤسسات آموزش عالی و دانشگاه‌ها در بین صاحب‌نظران کم‌تر مطرح شده است. در ادبیات این موضوع نیز پیدا کردن یک تعریف جامع و کامل که شاخص‌سازی شده و در شکل‌گیری آن کمک نموده باشد، سخت است. کلمن^۱ (۱۹۹۴) به طور مستقیم از اصطلاح «توسعه دانشگاهی» استفاده می‌کند. وی اصطلاح «توسعه دانشگاهی» را با توجه به انتظارات مرتبط با نقش تشخیص و عملیاتی دانشگاه در انجام وظیفه توسعه ملی از آموزش برای توسعه^۲ متمایز می‌کند. همچنین بیان می‌کند که این انتظارات در مسؤولیت‌های فردی دانشگاه به منظور ارائه خدمت به جامعه است و دانشگاه‌ها بایستی به بهبود ارتباط آموزش و پژوهش و تربیت نیروی انسانی پردازند و این علاوه بر کارکردهای سنتی آن‌هاست. براساس مطالعات آلتباخ (۱۹۹۸) وجود چشم‌انداز، هدف‌های کلی و ویژه و عینی در یک برنامه سازمان را به جهت‌گیری درست هدایت می‌کند. گراو^۳ (۲۰۰۹:۴۲) عوامل مؤثر در توسعه ظرفیت سازمانی را شامل منابع انسانی، منابع مالی، منابع فیزیکی، زیرساخت‌ها، مدیریت ورهبری دانسته است. با این حال چیزی که در اکثر مذاکرات مطرح می‌شود، "ضرورت توسعه آموزش عالی نیست، بلکه چگونگی و کیفیت این توسعه است که توجهات بسیاری را به خود معطوف ساخته است. این خود می‌تواند بحث‌ها و مذاکرات گسترده‌تری را در رابطه با تأثیر اقتصادی و اجتماعی توسعه و رشد در آموزش عالی به‌مراه داشته باشد" (سیسل‌دیر^۴، ۲۰۰۹).

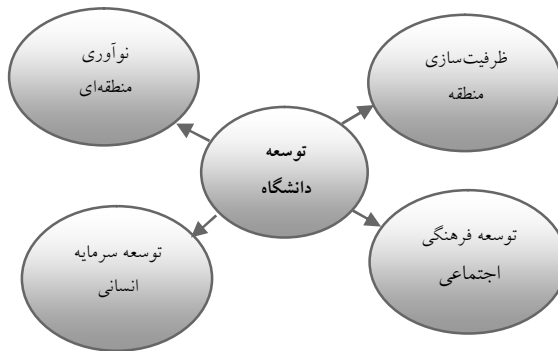
1. coleman.

2. Education for Development

3. Grouwe.A.D

4. Cecile Deer

تایشلر توسعه کمی^۱ آموزش عالی را همان اندازه و گستردگی نظام آموزش عالی می‌داند. به نظر وی گسترش آموزش عالی در اکثر کشورها به عنوان یک روند مثبت پیگیری می‌شود. اما توجه عمده در این حیطه بیشتر به موازین ثبت‌نامی یا نام‌نویسی معطوف بوده و کمتر به تعداد کل مؤسسات، دانشجویان و کارکنان و یا فعالیت‌های پژوهشی توجه شده است (تایشلر، ۲۰۰۴: ۴). بورروکابال (۱۹۸۳) جنبه‌های بنیادی نهاد دانشگاه را شامل این ابعاد می‌داند: وظایف، مأموریت‌ها، اهداف، فلسفه دانشگاه به عنوان یک نهاد، ساختارها، خدمات (توسلی و فاضلی، ۱۳۸۷). مطالعه OECD در مورد عوامل مرتبط با توسعه دانشگاه‌ها و توسعه منطقه‌ای به چهار عامل اساسی اشاره دارد: ۱- توسعه فرهنگی، اجتماعی و زیست محیطی ۲- ظرفیت‌سازی منطقه‌ای ۳- نوآوری منطقه‌ای ۴- تولید و توسعه سرمایه انسانی و مهارت (OECD, 2009).

شکل شماره (۱) عوامل مرتبط با توسعه دانشگاه‌ها و توسعه منطقه‌ای (OECD, 2009)

سوفن و آزیبا (۲۰۰۹) در مطالعه خود به عوامل اساسی که به ترتیب اهمیت در توسعه دانشگاهی بایستی مورد توجه قرارگیرد اشاره داشته‌اند؛ طراحی برنامه‌های توسعه راهبردی، بودجه دولتی، طرح‌های علمی و کاربردی، تأمین زیر ساخت‌ها و تسهیلات، اعطای اختیارات بیشتر در توسعه به دانشگاه‌ها و کیفیت فارغ التحصیلان. سوفن و سواب (۲۰۱۰)

^۱. quantitative development

^۲. Sufean & Soaib

نیز در مطالعه خود در دانشگاه‌های دولتی مالزی^۱، نشان می‌دهند که عامل‌های در دسترس بودن افراد حرفه‌ای و متخصص برای آموزش و تحقیق چه داخلی و چه خارجی، حرکت در سمت توسعه جهانی آموزش عالی، از عوامل مهم در توسعه دانشگاه‌های دولتی در مالزی می‌باشند، که با اختیارات لازم در توسعه خود نقش دارند و دولت در برنامه‌ریزی توسعه دانشگاهی نقش نسبتاً کم‌تری دارد.

کلمن و کورت^۲ (۱۹۹۳) در مطالعه‌ای، عوامل اساسی زیر را در انتخاب مؤسسات و توسعه دانشگاه‌های مورد نظر برای اعطای کمک مالی مهم دانسته‌اند: ۱- توانایی و ظرفیت ۲- رهبری قوی و ذیصلاح ۳- توانایی برای تغییر و توسعه، هدف‌مندی یا وضوح هدف‌ها و ظرفیت تغییر ۴- آمادگی برای دریافت کمک و حمایت، ۵- منابع مالی محلی و بیرونی. طبق نظر هرار، ۱۹۶۱ (به نقل از کلمن ۱۹۹۳: ۲۲۴) ۶- توجه به موقعیت‌های جغرافیایی ملی و محلی (منطقه‌ای)

مطالعه کوی (۱۳۴۸)، نشان می‌دهد: احداث دانشکده‌های مختلف بدون توجه به هزینه‌های آن و ظرفیت‌های موجود در دیگر دانشکده‌های مشابه و به‌طور نامناسب، صورت گرفته است که نمونه آن‌را دانشکده کشاورزی کرج و دانشکده دامپزشکی تهران می‌داند که با وجود کارگاه‌ها و آزمایش‌گاه‌های مشترک جدا از هم فعالیت دارند. هزینه‌های جداگانه دارند. در صورتی که می‌توانستند در یک فضا متمرکز بشوند.^۳ حیدری (۱۳۸۴) در تحقیق خود ضمن برشمردن برخی از عوامل داخلی و بیرونی مؤثر در توسعه آموزش عالی به مشکلات ناشی از عدم وجود ارتباط بین برنامه‌های دانشگاه و نیازهای بازار کار اشاره نموده است.

در مطالعات دیگر نیز، موضوع مدیریت و برنامه‌ریزی «توسعه دانشگاهی»، ضرورت نهادینه کردن تفکر و عمل برنامه‌ریزی با دیدگاه راهبردی و پویا برای توسعه به منظور پیدا کردن جایگاه ویژه دانشگاه در بین دانشگاه‌های منطقه و جهان، سازگاری باتحولات علم و فناوری روز،

^۱ بر پایه این مطالعه، دانشگاه‌های دولتی مالزی دانشگاه‌هایی هستند که از سوی دولت تأسیس شده و ۷۰ الی ۸۰ درصد بودجه آن از این طریق تأمین می‌شود.

^۲ Court.

^۳ اشاره این نکته لازم است که نتایج این مطالعه از برخی جهات در حال حاضر هم جزو مسأله‌های آموزش عالی و توسعه دانشگاهی است.

درک بُعد مفهومی آن از سوی صاحب نظران و در بیانیه های کنفرانس های جهانی یونسکو مورد توجه و تاکید جدی قرار گرفته و در دانشگاه های مهم جهان (از جمله دانشگاه های دولت کبک کانادا، دانشگاه های اروپا، ایالات متحده، استرالیا) جزو اشتغالات اساسی مدیران آن دانشگاه و به میدانی تخصصی حرفه ای تبدیل شده است (نان^۱، ۲۰۰۱، سانیا، ۱۳۷۹، کلارک^۲، ۱۹۹۵، یمنی، ۳۸۲، راولی، ۳۸۲، صالحی عمران و مهرعلیزاده، ۱۳۸۳، کنفرانس یونسکو، ۲۰۱۱). به این ترتیب، دانشگاه ها نقش محوری در مواجهه با تغییر و تحولات جامعه دارند و از این رو نیز نیازمند تغییر در مأموریتها، کارکردهای اساسی و تطبیق خود با تقاضای اجتماعی، فناوری، علمی، فرهنگی و راهبردهای تغییر در «توسعه» هستند، موضوعی که ایکاف آن را «نظم بخشیدن به آشفتگی» می نامد (ایکاف، ۱۳۷۵: ۹۲). این امر می تواند در سازماندهی فعالیت های علمی، تحقیقاتی و پاسخ گویی به جامعه نقش مهمی ایفا نماید. بررسی ها نشان می دهند روند توسعه دانشگاه ها در دنیا به سوی بازتعریفی از نقش دانشگاه ها (جیونا^۳، ۱۹۹۶) و شکل گیری پارادایم جدیدی از مفهوم توسعه و برنامه ریزی (مینتزبرگ به نقل از یمنی، ۱۳۸۷) در حال حرکت است. در کل با توجه به این مطالعات می توان «توسعه دانشگاهی»^۴ را فرآیندی سیستمی و کل نگر به منظور سازماندهی و هدایت فعالیت ها و کارکردهای سیستم دانشگاه (آموزشی، پژوهشی و خدماتی) و توسعه و بهبود قابلیت ها و ظرفیت های لازم متناسب با شرایط محیطی، نیازها و تقاضای آن و نیز متناسب با مقتضیات درونی دانشگاه بدانیم که برنامه ریزی آن در تعامل پویا با محیط بوده و خطوط کلی حرکت دانشگاه را با رویکرد راهبردی و براساس تشخیص وضعیت دانشگاه مشخص می نماید.

هرچند برنامه ریزی آموزش عالی به منظور عرضه نیروی انسانی متخصص و ماهر از توجه خاصی هم در کشورهای پیشرفته و هم در کشورهای در حال توسعه برخوردار است، با این وجود هم زمان با این روند توجه به کمبود نیروی انسانی متخصص و با صلاحیت، نگرانی هایی نیز در مورد عرضه وسیع فارغ التحصیلان در بسیاری از کشورها با توجه به رکود بسترهای اقتصادی و عوامل وابسته به آن و کاهش نرخ اشتغال بوجود آمده است. در طی دو دهه گذشته در کشور ما نیز این روند دنبال شده و

¹. Nunn

². Clark, B

³. Geuna

⁴. University Academic / Development (UD)

دانشگاه‌های کشور در این مدت از رشد کمی چشمگیری برخوردار شده‌اند و به دلیل کمبود نیروی انسانی متخصص در برهه ای از زمان، دانشگاه‌های متعددی بدون توجه به نیازهای درازمدت جامعه و امکانات و سطح کمی و کیفی آنها تاسیس و گسترش یافته‌اند و دانشگاه‌های با سابقه نیز ظرفیت خود را به‌طور نامتناسب افزایش داده‌اند (دباغ، ۱۳۸۹).

با این حال در مطالعات ذکر شده نیز تنها به برخی عوامل و ابعاد توجه شده است و این عوامل و مؤلفه‌ها نیز با توجه به وضعیت توسعه سیستم دانشگاه‌های کشور ما دچار نقصان است و به نقش عوامل اساسی مانند شناخت سیستم دانشگاه، شیوه سازماندهی و هدایت آن و در نهایت توسعه متوازن و متعادل با توجه به ظرفیت‌ها و منابع و همچنین چگونگی توسعه کم‌تر پرداخته شده است. توجه به این مطالب و نظر به تأکید برخی از اسناد بالادستی از جمله نقشه جامع علمی کشور (راهبرد شماره ۶) و از آنجا که گسترش دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی در کشور در دهه گذشته بدون توجه به کارکردها، چالش‌های موجود و توجه به مسأله ارتقای کیفیت عوامل دانشگاهی و تعالی آنها صورت گرفته است (دباغ، ۱۳۸۹، مهرعلیزاده و صالحی عمران، ۱۳۸۳، یمنی، ۱۳۸۷، فرجادی، ۱۳۸۹، نیلی پور طباطبایی، ۱۳۸۷)، این مسأله مهم مطرح می‌شود که با توجه به پیچیدگی‌های نظام دانشگاهی و توسعه آن، فرآیند توسعه دانشگاهی در کشور از کدام عوامل متأثر شده است. دسته‌بندی این عوامل بر اساس نظر متخصصان و مطلعین کلیدی و رؤسای دانشگاه‌های کشور در دوره‌های قبل^۱ و فعلی^۲ چیست؟ و در نهایت عناصر تشکیل دهنده «توسعه دانشگاهی» در دانشگاه‌های دولتی شامل چه عناصری^۳ است؟

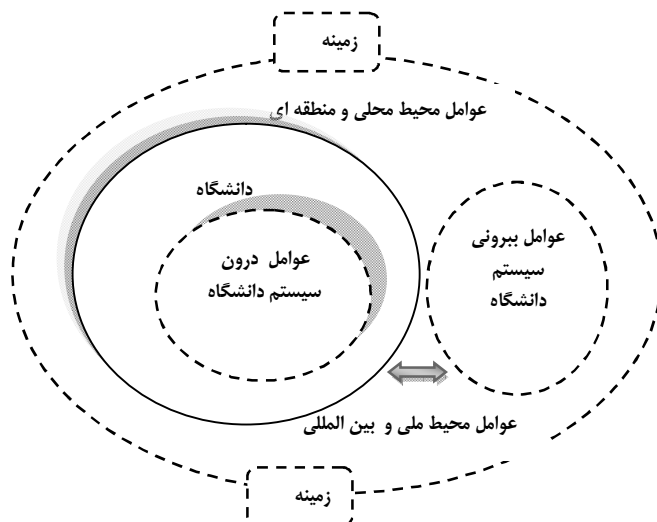
۱. افرادی که در دوره‌های قبلی (قبل و بعد از انقلاب اسلامی) تجربه مدیریت دانشگاه را داشته‌اند.

۲. افرادی که در حال حاضر جزو روسای دانشگاه می‌باشند.

۳. این مطالعه، یک مطالعه اکتشافی است و براساس مصاحبه‌های عمیق با خبرگان کلیدی و روسای دانشگاه‌های کشور عوامل و مؤلفه‌ها یا اجزاء تأثیرگذار شناسایی شده است. در طرح آمیخته اکتشافی، پژوهشگر درصدد زمینه‌یابی درباره موقعیت نامعین بوده و به بررسی فرآیند (شامل یک توالی از فعالیت‌ها) می‌پردازد.

چارچوب پژوهش

زمانی که از سیستم دانشگاهی و توسعه آن صحبت می‌شود، شناسایی نیروهای مؤثر در این سیستم ضروری می‌نماید. محیط سیستم دانشگاهی را شامل سطوح منطقه‌ای، ملی و بین‌المللی می‌دانند. توجه به این سطوح در تحلیل عملکرد دانشگاه اساسی است. از طرف دیگر با طرح دیدگاه‌ها و نظریه‌های مختلف از جمله نظریه سیستمی و نظریه پیچیدگی و نظریه‌های توسعه و طبق مطالعات صورت گرفته و تجارب نظام‌های دانشگاهی دنیا (مطالعه کلمن و کورت، ۱۹۹۳، سوفن و آزیبا، ۲۰۰۹، OECD، 2009، گراو، ۲۰۰۹، صالحی عمران، ۱۳۸۳ و ۲۰۰۱ و یمنی (۱۳۸۲، ۱۳۹۱). در مورد شناخت عناصر دانشگاه، می‌توان عوامل اساسی مؤثر در توسعه دانشگاه‌ها را به صورت سیستمی که در آن عوامل و نیروهای درونی و بیرونی در تعامل با هم هستند بررسی نمود (شکل شماره ۲). این سیستم در بستر محدودیت‌هایی کار می‌کند که هم درونی هستند و هم بیرونی، یعنی هم منشاء سازمانی دارند و هم منشاء بیرونی (یمنی، ۱۳۹۱: ۷۲). در این چارچوب محیط درون و بیرون دانشگاه و زمینه ملاک عمل بوده و عوامل مؤثر در این محیط‌ها که می‌تواند مبنای برنامه‌ریزی و مدیریت توسعه دانشگاهی باشد، تحلیل و بررسی می‌شود.

شکل شماره (۲) چارچوب نظری مطالعه جریان «توسعه سیستم دانشگاه»

روش شناسی

در این تحقیق با توجه به هدف اصلی که شناسایی عوامل مؤثر در «توسعه دانشگاهی» در دانشگاه‌های دولتی بوده است از روش تحقیق آمیخته^۱ از نوع طرح اکتشافی^۲، استفاده شده است. بدین ترتیب از روش مصاحبه‌های عمیق و اکتشافی با مشارکت‌کنندگان هم به صورت انفرادی و هم با مصاحبه با گروه‌های کانونی^۳، شامل خبرگان علمی و اطلاع‌رسانان کلیدی (۷ نفر) و تیم مدیریتی (رؤسای دانشگاه در دوره‌های قبلی و فعلی، ۹ نفر) که به دلیل جایگاه آنها در تصمیم‌گیری‌های مرتبط با توسعه دانشگاهی استفاده شده است. نمونه مورد نظر به صورت هدف‌مند و با بهره‌گیری از روش نمونه‌گیری زنجیره‌ای^۴ که مستلزم مشورت با افراد مطلع است، تا آنها موارد مناسب پژوهش را معرفی نمایند انتخاب شدند. در مواردی که همگرایی میان آرای صاحب‌نظران وجود دارد، افراد انتخاب شده نمونه‌ای بسیار معتبر را تشکیل خواهند داد (گال و همکاران، ۱۳۸۶: ۳۹۳). جدول شماره (۱) مشخصات مطلعین کلیدی شرکت‌کننده در مصاحبه‌ها را نمایش می‌دهد.

جدول شماره (۱) مشخصات مطلعین کلیدی شرکت‌کننده در مصاحبه‌های انفرادی و کانونی

ردیف	عضو هیأت علمی	رشته تحصیلی	مرتبه علمی
۱	دانشگاه تربیت مدرس	مهندسی شیمی	استاد- تجربه وزارت
۲	دانشگاه امیر کبیر	مهندسی محیط زیست	استاد-تجربه مدیریتی
۳	دانشگاه علوم پزشکی	فوق تخصص کودکان	استاد- تجربه مدیریتی
۴	دانشگاه تربیت معلم (خوارزمی)	مدیریت آموزشی	استاد تجربه رئیس دانشگاه
۵	دانشگاه تربیت معلم (خوارزمی)	مدیریت آموزش عالی	دانشیار
۶	موسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی	آموزش عالی - توسعه	دانشیار
۷	دانشگاه تربیت مدرس	میکروبیولوژی	استاد-تجربه رئیس دانشگاه
۸	دانشگاه تهران	کشاورزی	استاد-تجربه رئیس دانشگاه
۹	دانشگاه شهید بهشتی	معماری	استاد- تجربه رئیس دانشگاه
۱۰	دانشگاه صنعتی شریف	مکانیک	استاد- تجربه رئیس دانشگاه
۱۱	وزارت علوم، تحقیقات و فناوری	اقتصاد	مشاور معاونت آموزشی

1. Mixed Method

2. Explorer

3. Focus Group-

4. Chain Sampling

۱۲	دانشگاه جرج واشنگتن	فلسفه	استاد- تجربه رئیس دانشگاه
۱۳	دانشگاه سمنان	عمران	استاد- رئیس دانشگاه
۱۴	دانشگاه همدان	شیمی	استاد- رئیس دانشگاه
۱۵	دانشگاه صنعتی شریف	مکانیک	استاد- تجربه رئیس دانشگاه
۱۶	وزارت علوم، تحقیقات و فناوری	اقتصاد	مدیر سابق دفتر هیأت امنا

به منظور جمع آوری داده‌ها، سؤال‌هایی در راستای هدف تحقیق تنظیم و قبل از اجرای مصاحبه، و برای اطمینان از روایی یافته‌ها^۱ و دقیق بودن، سؤالات^۲ با اساتید راهنما و مشاور مورد بررسی و بازبینی قرار گرفت و سپس با برنامه‌ریزی انجام شده و تعیین وقت قبلی، این سؤالات در مصاحبه‌های انفرادی با مشارکت کنندگان مطرح شد و صحبت‌های آنها، ضبط و همچنین یادداشت برداری گردید. یک مورد از مصاحبه‌ها به دلیل عدم دسترسی به صورت تلفنی در دو نوبت هر کدام نیم ساعت انجام شد. در گروه کانونی نیز افراد با بحث درباره هر سؤال بین خودشان، اظهار نظر خود را نسبت به نظرات سایر مشارکت کنندگان

^۱- برای حصول اطمینان از روایی بخش کیفی پژوهش و به منظور اطمینان خاطر از دقیق بودن و اطمینان یافته‌ها از دیدگاه پژوهشگر، مشارکت کنندگان یا خوانندگان گزارش پژوهش، اقدامات زیر صورت گرفت
 ۱- بازبینی توسط اعضا؛ مشارکت کنندگان در مصاحبه‌ها، مقوله‌های به دست آمده را ملاحظه و بازبینی کردند و نظر خود را در ارتباط با آنها ابراز کردند. ۲- بررسی همکار: علاوه بر دریافت نظرات ارزشمند اساتید راهنما و مشاور و همکارانی در دفتر آموزش عالی معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی رئیس جمهور، مقوله‌های استخراج شده با تعدادی از دانش‌آموختگان و دانشجویان (۲ نفر دانش‌آموخته و ۳ نفر دانشجوی دوره دکتری) به بررسی مقوله‌ها و طبقه‌بندی آنها پرداخته شد. ۳- تجربه و سوابق پژوهشگر: تجربه چندین ساله در حوزه برنامه‌ریزی توسعه آموزش عالی و بودجه و تحصیل در رشته تخصصی آموزش عالی این امکان را فراهم می‌ساخت که مقوله‌بندی‌ها به درستی صورت گیرد. ۴- مشارکتی بودن پژوهش: به طور همزمان از مشارکت کنندگان در تحلیل و تفسیر داده‌ها کمک گرفته می‌شد.

^۲- در راستای سؤالات پژوهش، چند سوال از شرکت کنندگان در مصاحبه انفرادی و گروه کانونی پیرامون توسعه دانشگاهی و عوامل تأثیرگذار بر آن پرسیده شد. بطور مثال مشارکت کنندگان در پاسخ به این سؤال که: «منظور از توسعه دانشگاهی در وضعیت موجود چیست و چه معنایی به نظر شما می‌تواند داشته باشد؟» پاسخ‌های گوناگونی ارائه کردند که پژوهشگر از پاسخ‌های مشارکت کنندگان با تحلیل محتوای متن پیاده شده در سطح عبارت، جمله یا پاراگراف استخراج کدهای مفهومی، به شناسایی مفاهیمی مانند: بهره‌مندی از تفکری سیستمی، بهبود و ارتقای کیفیت فعالیت‌های دانشگاهی، توسعه فیزیکی و پروژه‌های عمرانی (ساخت و ساز فضاهای دانشگاهی) دست یافت و پیرو این، مقوله فرعی «تفکر توسعه‌ای» (تفکر مدیران دانشگاهی به جهت گیری‌های توسعه) نامگذاری شد.

اعلام نمودند. مدت زمان اجرای مصاحبه‌ها ۲۲ ساعت بود. بعد از جمع‌آوری داده‌های کیفی لازم، با استفاده از روش کد گذاری باز و محوری برگرفته از روش اشتراوس و کوربن (۱۳۸۵) و همچنین روش تحلیل محتوا (content analysis) به مثابه تکنیکی پژوهشی، مفاهیم، مقوله‌ها و عوامل اصلی و فرعی شناسایی گردید. سه مرحله کد گذاری^۱ در این رویکرد عبارتند از: الف) کد گذاری باز، ب) کد گذاری محوری و ج) کد گذاری انتخابی. در مرحله اول مقوله‌های کلی و مقوله‌های فرعی براساس انجام فرآیند کد گذاری باز و محوری داده‌های حاصل از مصاحبه‌های عمیق و اکتشافی با رؤسا و مدیران دانشگاهی و خبرگان کلیدی و انجام عمل پالایش کدهای مفهومی، ارایه شد و اولویت هر یک از عوامل بر اساس فراوانی مفاهیم ذکر شده در مصاحبه‌ها مشخص گردید. در طی این تحلیل‌ها، از تحلیل محتوا از نوع طبقه‌ای استفاده شد. هنگام تجزیه و تحلیل دقیق داده‌ها، مفاهیم از طریق کد گذاری، به طور مستقیم از رونوشت مصاحبه شرکت کنندگان (کدهای زنده^۲) و یا با توجه به موارد مشترک کاربرد آنها، ایجاد شدند. با استخراج کدهای مفهومی مشترک و با پالایش و حذف موارد تکراری، با بهره‌گیری از مبانی نظری و تطبیق برخی از کدهای مفهومی، مفاهیم شناسایی و مشخص و با انجام پالایش و عمل کاهش^۳ این مفاهیم در قالب مقوله‌های فرعی سازماندهی شدند. برای کفایت اعتبار داده‌های جمع‌آوری شده و رسیدن به مرز اشباع تصمیم گرفته شد با یک نفر از هر یک از گروه مدیران دانشگاهی و خبرگان دیگر مصاحبه عمیق صورت گیرد. در این راستا ضمن این‌که سؤالات کیفی پرسیده شد مقوله‌بندی‌های حاصل از کد گذاری‌ها نیز مورد بررسی قرار گرفت که نتایج را قانع‌کننده می‌شمرد.

یافته‌ها

بر اساس تجزیه و تحلیل داده‌های کیفی حاصل از مصاحبه‌های عمیق و اکتشافی و کد گذاری و تحلیل محتوای متن مصاحبه‌ها و در عین حال مطابقت آنها با مبانی نظری،

^۱ کد گذاری، رویه‌ای نظام مند است که توسط اشتراوس و کوربن (۱۳۸۵) برای کشف مقوله‌ها، مشخصه‌ها و

ابعاد داده‌ها توسعه داده شده است

^۲ In vivo

^۳ Reduction

طبق نظر مشارکت کنندگان مقوله ها و عوامل اصلی و فرعی تأثیرگذار در توسعه دانشگاه‌های دولتی را می‌توان در ۵ مقوله و عامل اصلی و ۲۰ عامل فرعی طبقه بندی نمود. عوامل اصلی مؤثر عبارتند از: ۱- عوامل درون دانشگاهی که به قابلیت ها و توانمندی های دانشگاه مرتبط است (۸ عامل) ۲- عوامل محیطی سطح محلی - منطقه‌ای (۳ عامل) ۳- عوامل محیطی سطح ملی یا کلان (۴ عامل) ۴- عوامل محیطی بین المللی (۲ عامل) و ۵- عوامل زمینه‌ای و زیر ساختی که به عنوان تسهیل گر عمل می‌کنند (۵ عامل). این عوامل و مقوله های اصلی و فرعی و مفاهیم مرتبط در جدول شماره (۲) نمایش داده شده است. جدول شماره (۲) نتایج تحلیل محتوای مصاحبه‌ها و کد گذاری باز: مفاهیم، مقولات فرعی و اصلی

عوامل (مقوله اصلی)	مقوله فرعی	مفاهیم
	تفکر توسعه‌ای (تفکر مدیران دانشگاهی به جهت گیری‌های توسعه)	بهبود و ارتقای کیفیت فعالیت‌های دانشگاهی در کنار توسعه کمی ضرورت نگرش کل نگر و جامع به همه ابعاد و فعالیت‌های دانشگاهی و اتخاذ تصمیمات منطقی و عقلانی در فرآیند توسعه بهره مندی از تفکری سیستمی توسعه فیزیکی و پروژه‌های عمرانی (ساخت و ساز فضاهای دانشگاهی) گسترش کمی از جمله گسترش دانشجو در سطوح مختلف در برنامه توسعه دانشگاه
۱- عوامل درون سازمانی دانشگاه (قابلیت های دانشگاهی)	اصلاح کارکردهای دانشگاهی	توجه بیشتر به تنوع و اصلاح کارکردهای آموزشی، پژوهشی و خدماتی دانشگاه در برنامه‌های توسعه توجه به کارکردهای دیگر (مانند فناوری های نوین، بسط و توسعه دانش و فرهنگی، فضیلت محوری) سازوکار های بهبود و ارتقای کیفیت کارکردهای دانشگاهی
	توسعه سازمانی دانشگاه	جهت گیری‌های شفاف و روشن در توسعه سازمانی دانشگاه وجود ساختار یا نهادی تعریف شده برای برنامه‌ریزی توسعه دانشگاه طراحی و اجرای برنامه‌های بالندگی و بهسازی کارکنان و اعضای هیأت علمی

<p>کسب منابع و اعتبارات بیشتر از منابع دولتی جهت پاسخ به گسترش کمی فعالیت‌ها و طرح‌های عمرانی دانشگاه عدم تحلیل هزینه-فایده در فعالیت‌های دانشگاهی</p>	<p>اعتبارات و منابع مالی دولتی</p>	
<p>برنامه‌ریزی برای بهره‌مندی بهینه از ظرفیت فضا های آموزشی موجود معماری فضاهای دانشگاهی (طراحی فضاهای دانشگاهی مناسب برای آموزش، پژوهش و فعالیت‌های فرهنگی با توجه به نیاز) طراحی فضاهای متناسب با ویژگی‌های اقلیمی و ایرانی-اسلامی</p>	<p>مدیریت و برنامه‌ریزی فضاهای دانشگاهی</p>	
<p>مدیریت محیط تعاملی (برقراری ارتباطات درونی و بیرونی اثربخش) تغییر و تحول (خلق امور نوپدید، تغییر خود و محیط در جهت مطلوب) مدیریت علمی و آکادمیک (توجه به منافع جامعه و حفظ اصالت دانشگاه) توجه به نمادها ی دانشگاه (ارزش اعضای هیأت علمی با سابقه، مدیریت ها و...) جلب مشارکت اعضای هیأت علمی در تصمیم گیری‌ها</p>	<p>مدیریت و رهبری دانشگاهی</p>	
<p>وجود برنامه راهبردی و عملیاتی برای توسعه در دانشگاه انعطاف پذیر بودن و انطباق برنامه‌های توسعه با شرایط محیطی تعامل و کنش‌گری مدیریت دانشگاه با برنامه ریزان ارزیابی مستمر برنامه‌ها و جهت‌گیری‌های توسعه دانشگاه</p>	<p>برنامه‌ریزی توسعه مشارکتی</p>	
<p>توجه به انتظارات دانشجویان و کارکنان دانشگاه پاسخ‌گویی به فشار جامعه علمی یا گروه‌های آموزشی پاسخ‌گویی به تقاضای اجتماعی پاسخ‌گویی به تقاضای اقتصادی (بازار کار و صنعت) پاسخ‌گویی به دولت</p>	<p>پاسخ‌گویی به نیازها و تقاضای جامعه</p>	

<p>دانشگاه به عنوان کنش گر و نماد توسعه منطقه و محل</p> <p>افزایش انتظارات و فشارهای محلی</p> <p>چشم و هم چشمی و جریانات قومی و منطقه‌ای</p> <p>گسترش روحیه و جو مدرک گرایی در جامعه</p> <p>وجود مدیریت سیاسی به جای مدیریت علمی</p> <p>در ایجاد و توسعه دانشگاه در منطقه و محل</p> <p>جغرافیایی</p> <p>انگیزه مدیران محلی و نمایندگان و چانه زنی</p> <p>مسئولان محلی برای توسعه دانشگاه و یا استقرار</p> <p>دانشگاهی جدید</p>	<p>عوامل فرهنگی و سیاسی محیط محلی و منطقه</p>	<p>۲-عوامل محیطی سطح محلی - منطقه‌ای</p>
<p>تربیت نیروی انسانی متخصص بومی مورد نیاز منطقه و محل</p> <p>فقدان شرایط کار و اشتغال برای نیروی جوان(به دلیل ساختار بازار و رقابت)</p> <p>افزایش روزافزون تقاضای زنان به آموزش های</p> <p>دانشگاهی</p> <p>پتانسیل ها و مزیت های رقابتی منطقه</p>	<p>عوامل اقتصادی- اجتماعی جامعه محلی و منطقه</p>	
<p>سیطره ملاحظیات سیاسی و فشارهای گروه های سیاسی در تصمیمات دولت</p> <p>ایجاد توقعات و انتظارات درسفرهای دولتی ها(سفرهای استانی)</p>	<p>دولت(ملاحظیات دولت)</p>	
<p>وجود مراکز متعدد تصمیم گیری در توسعه دانشگاه ها(از جمله مجلس شورای اسلامی، شورای عالی انقلاب فرهنگی و...)</p> <p>ضرورت یکپارچگی در گسترش و توسعه دانشگاه ها</p>	<p>سیستم تصمیم گیری توسعه دانشگاه</p>	<p>۳- عوامل محیطی سطح ملی و کلان</p>
<p>تعریف چارچوب و فلسفه ای برای ایجاد یا توسعه دانشگاه به منظور توسعه متوازن واحدهای دانشگاهی</p> <p>مشخص نمودن رسالت ها و مأموریت های دانشگاه و مرجعیت علمی آن</p> <p>اصلاح نظام ارزیابی توسعه آموزش عالی و دانشگاه ها و دوری از ضوابط صرفاً "کمی"</p>	<p>فلسفه و جهت گیری های توسعه آموزش عالی و توسعه دانشگاه ها</p>	
<p>شفافیت در قوانین و مقررات توسعه ای و وجود شاخص های لازم در توزیع منابع و اعتبارات به واحدهای دانشگاهی</p>	<p>قوانین و مقررات آموزش عالی</p>	

<p>تکالیف اهداف و برنامه‌های توسعه تکالیف اسناد بالا دستی (مانند نقشه جامع علمی کشور - سند آمایش) دوری از اعمال سلیقه در تصمیمات شورای گسترش و اخذ تصمیمات در سایه/کری‌دوری پیروی از سیاست افزایش میزان دسترسی و پوشش جمعیت دانشجویی کشور در شورای گسترش</p>		
<p>ارتباط با مراکز علمی بین‌المللی همکاری‌های مشترک پژوهشی تعریف رسالت‌ها و مأموریت‌های بین‌المللی دانشگاه به طور روشن و عملیاتی</p>	<p>بین‌المللی شدن و مشخص نمودن مأموریت‌ها بین‌المللی دانشگاه‌ها</p>	<p>۴- عوامل محیطی سطح بین‌المللی</p>
<p>تأمین و تجهیز امکانات آموزشی و پژوهشی و رفاهی ضرورت توجه به پایگاه‌های اطلاعاتی و تسهیل دسترسی به آن تأمین منابع انسانی با صلاحیت و شایسته (اعضای هیأت علمی و کارکنان)</p>	<p>تمهید و تأمین زیرساخت‌ها</p>	
<p>شاخص سرزمینی (جمعیت و نیروی انسانی) مکان استقرار دانشگاه فضا و جغرافیای منطقه و محل</p>	<p>وضعیت جغرافیایی محل استقرار دانشگاه (شاخص سرزمینی)</p>	
<p>لزوم کاهش شکاف و فاصله بین ساختار کلان برنامه‌های اقتصادی و برنامه‌های آموزش عالی ضرورت کاهش شکاف و گسست بین نیازهای جامعه و سیاست‌های دانشگاه تقویت سیستم آموزش و پرورش در تربیت نیروی ماهر به دلیل ضعف آن</p>	<p>ایجاد تعامل میان برنامه‌های کلان آموزش عالی و سیستم‌های اقتصادی و اجتماعی</p>	<p>۵- عوامل زمینه‌ای و زیرساختی (تسهیل‌گر)</p>
<p>انجام مطالعات توجیهی برنامه‌های توسعه‌ای (رشته‌ها، واحدها و فضای فیزیکی) امکان‌سنجی برای توسعه فعالیت‌های آموزشی و پژوهشی و خدماتی</p>	<p>امکان‌سنجی ظرفیت‌های توسعه دانشگاهی</p>	
<p>شفافیت در واگذاری اختیارات دانشگاه‌ها به ویژه دانشگاه‌های توانمند حفظ موقعیت و صیانت هیأت علمی و استقلال آکادمیک استقلال اداری و مالی و آموزشی</p>	<p>استقلال دانشگاهی</p>	

۱- عوامل درون دانشگاهی:

نتایج کدگذاری و تحلیل محتوای طبقه ای مقوله ها نشان داد ۸ مقوله یا عامل در سطح درون دانشگاهی از عوامل مرتبط با توسعه دانشگاهی در دانشگاه های دولتی از اهمیت برخوردارند. این عامل ها از نگاه مشارکت کنندگان عامل های مدیریت و رهبری همه جانبه نگر و پاسخ گویی به نیازها و تقاضای جامعه دارای بیشترین اهمیت در توسعه دانشگاهی بوده اند، هرچند عامل اعتبارات و منابع دولتی نیز از دیدگاه رؤسای دانشگاهی نسبت به سایر عوامل بیشترین سهم را داشته است (جدول شماره ۳).

جدول شماره (۳) بسامد / فراوانی و درصد پاسخ گویان در مصاحبه ها به عوامل درون دانشگاهی

جمع (۱۶ نفر)		خبرگان کلیدی (۷ نفر)		رؤسای دانشگاه (۹ نفر)		عوامل/مقوله ها
درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	
۸۱	۱۳	۱۰۰	۷	۶۷	۶	- تفکر توسعه ای (تفکر مدیران دانشگاهی به جهت گیری های توسعه)
۸۱	۱۳	۱۰۰	۷	۶۷	۶	- بهبود و اصلاح کارکردهای دانشگاهی
۶۹	۱۱	۷۱	۵	۶۷	۶	- توسعه سازمانی دانشگاه
۸۷	۱۴	۱۰۰	۷	۷۸	۷	مدیریت و رهبری همه جانبه نگر
۹۴	۱۵	۱۰۰	۷	۸۹	۸	- پاسخ گویی به نیازها و تقاضای جامعه
۸۱	۱۳	۱۰۰	۷	۶۷	۶	- برنامه ریزی توسعه مشارکتی
۷۵	۱۲	۸۶	۶	۶۷	۶	مدیریت و برنامه ریزی فضاهای دانشگاهی (آموزشی و پژوهشی..)
۸۷	۱۴	۷۱	۵	۱۰۰	۹	اعتبارات و منابع مالی دولتی

از دیدگاه مشارکت کنندگان در مصاحبه های انفرادی، مفهوم توسعه هنوز دارای ابهام مفهومی است و هرکدام با ذهنیت خاصی به این مقوله می نگرند. به عقیده مشارکت کنندگان در بحث مفهومی توسعه، تلقی ها متفاوت است. ولی آن چیزی که مشترک است تأکید بر توجه به ابعاد مختلف توسعه هم بُعد کمی و هم کیفی و مهم تر از آن تفکر توسعه ای است. مشارکت کنندگان معتقدند در بیشتر موارد مفهوم توسعه در دانشگاه ها، با مفاهیمی مانند گرایش به توسعه فیزیکی و پروژه های عمرانی (ساخت و ساز)، بی توجهی به توسعه کیفی در کنار گسترش کمی، افزایش جمعیت دانشجویی، توسعه به عنوان گسترش رشته های دانشگاهی، توجه بیشتر به وجود پروژه های عمرانی در دانشگاه سنجدیده

می‌شود و این تفکری ساده انگارانه است که در آن به عقلانیت توجهی نمی‌شود. به طور مثال یکی از رؤسای قبلی و باسابقه دانشگاه در این زمینه می‌گوید:

«هنوز هم که هنوز، این مفهوم در برنامه‌های توسعه هم زیاد مشخص و روشن نشده چه برسد به دانشگاه که مدیران آن از این مفهوم فقط راه اندازی پروژه‌های عمرانی و افزایش رشته‌ها و دانشجو یاد می‌کنند و آن را دنبال می‌کنند. پذیرش دانشجوی اضافه بر ظرفیت‌ها برخی مواقع اجباری و دستوری است. همه بدنبال‌اش هستند که علم و جامعه را باهم در توسعه ببینند. توسعه باید در در عقلانیت و ذهنیت اتفاق بیفتد نه آمارها» (م. ش. ۱، ۶).

برخی از رؤسای دانشگاهی بر کارکردآموزشی و آموزش محور تأکید دارند و برخی بر کارکرد پژوهش و خدماتی مانند ارتباط بیشتر با صنعت. در عین حال خبرگان بر ایجاد تغییر و تنوع کارکردها اعتقاد دارند و نگاه یکپارچه بر توجه به کارکردها دارند. یکی از رؤسای دانشگاه اولویت را به بُعد آموزشی می‌دهد و در این زمینه می‌گوید: «دانشگاه یک مرکز آموزشی است و به این دلیل باید پاسخ‌گوی دانشجویان و تهیه امکانات مناسب برای آنها باشد و این نیازمند اعتبارات است که از کفایت برخوردار نیست. هزینه‌ها آنقدر افزایش یافته که دانشگاه نمی‌تواند از عهده آن برآید. البته این به این معنا نیست که دانشگاه کارش این است. وضعیت به ما این را دیکته می‌کند که ما فعلاً» به این مسأله بپردازیم» (م. ش. ۱۶).

مشارکت کنندگان یکی از عامل مؤثر در جریان توسعه دانشگاهی را وجود ساختار و نهادی برای برنامه‌ریزی و مدیریت دانشگاهی و توسعه سازمانی آن دانسته اند که می‌تواند نقش مهمی در جهت گیری‌های شفاف و روشن دانشگاه ایفا نماید. یکی از خبرگان در این زمینه می‌گوید: «در صورتی که رویکرد و جهت‌ها به سمت شایسته‌گرایی، تمرکزگرایی و مبتنی بر پژوهش باشد دانشگاه می‌تواند فراکنشی رفتار کند و نگاه به آینده داشته باشد. آینده بازار با توجه به تغییرات محیط، رقبا، تکنولوژی. ایجاد نهادهای حرفه‌ای و تخصصی ضروری است. اتاق فکر نیاز دارد. برنامه ریزی تعاملی حاکم می‌شود. دانشگاه توانمند می‌شود. خود راهبر می‌شود و توسعه اتفاق می‌افتد.» (م. ش. ۱۴).

مدیریت و رهبری در آموزش عالی و نظام دانشگاهی از جمله موضوعات اساسی است که امروزه با توجه به پیچیدگی‌ها و پویایی این محیط‌ها، مورد توجه نظام‌های آموزش عالی

۱. م: مصاحبه. ش: شماره مصاحبه شونده. به دلیل حجم بسیار مربوط به مصاحبه‌ها، در هر مقوله به یک الی ۲ مصاحبه بسنده شده است.

در دنیا قرار گرفته است. مؤلفه‌های این مقوله در جدول شماره ۲ آورده شده است. یکی از خبرگان در این زمینه به موضوع زیر اشاره می‌کند: «برای توسعه عامل اساسی رهبری در دانشگاه است. مدیریت نیاز نداریم. رهبری برای رییس دانشگاه می‌خواهیم. معاونین نیز کمک رهبر هستند. در این صورت است که تعاملات و ارتباطات و مشارکت‌ها برای کارهای کارشناسی و حرکت به سوی بهبودی و توسعه واقعی اتفاق می‌افتد.» (م. ش ۹).

یکی از مقوله‌ها و عوامل تأثیرگذار در جریان توسعه دانشگاهی به عنوان عامل درون دانشگاهی، عامل پاسخ‌گویی دانشگاه نامگذاری شده است. در گذشته پاسخ‌گویی نظام آموزش عالی در قالب تبعیت از قوانین و مقررات دانشگاهی تجلی پیدا می‌کرد، پس از آن تبعیت از استانداردهای علمی و پاسخ‌گو بودن به همگنان و هم‌ردیفان در جامعه علمی، دانشجویان و کارکنان دانشگاه و گروه‌های آموزشی مطرح گردید. یکی از خبرگان و مدیران ارشد سابق می‌گوید: «طرح‌هایی برای تدریس بهتر هیأت علمی و روش تحقیق اساتیدی داشتیم که مهارت‌های تدریس بهبود پیدا کند و تحقیق، اعزاز به خارج، دوره‌های تخصصی. طرح‌های دیگر این بود که دانشگاه را توانمند کنیم که بتوانند برنامه‌ریزی توسعه آموزش عالی را خودشان انجام دهند و پاسخ‌گوی درون و بیرون و ذینفعان باشند.» (م. ش ۲).

طراحی و اجرای برنامه‌های توسعه دانشگاهی یکی دیگر از عامل‌های مهم و مورد توجه در دیدگاه همه مشارکت‌کنندگان در جریان توسعه دانشگاهی است. وجود برنامه راهبردی و عملیاتی برای توسعه در دانشگاه، انعطاف پذیر بودن و انطباق برنامه‌های توسعه با شرایط محیطی (درون و بیرون دانشگاه با اولویت برنامه‌ریزی بیرون به درون/اولویت با جامعه)، جلب مشارکت اعضای هیأت علمی، دانشجویان و کارکنان در طراحی و اجرای برنامه‌های توسعه، تعامل و کنش‌گری مدیریت دانشگاه با برنامه‌ریزان، ارزیابی مستمر برنامه‌ها و جهت‌گیری‌های توسعه دانشگاه از جمله مؤلفه‌های مورد توجه در این عامل بوده است. یکی از مدیران ارشد سابق و خیره آموزش عالی نیز می‌گوید: «بالاخره من فکر می‌کنم خود دانشگاه‌ها که در یک فضای بی‌برنامگی قرار گرفته باشند نمی‌توانند بهینه باشند و به کیفیت توجه کنند. توسعه هم بُعد کیفی دارد، هم شاخص کمی. استانداردهای فضای آموزشی، خوابگاهی هم به شاخص‌های کیفیت برمی‌گردد.» (م. ش ۱).

بر اساس نظر مشارکت کنندگان در مصاحبه‌ها، تعدادی از مدیران دانشگاهی به این اذعان داشتند که در مرحله اول لازم است ظرفیت‌های دانشگاه و پتانسیل‌های مختلف آن بررسی و ارزیابی قرار گیرد و بر اساس آن برنامه ریزی برای ظرفیت‌های جدید ایجاد شود. در مرحله دوم بایستی در طراحی فضای دانشگاه و پردیس‌ها دقت کنیم. در کشور برای طراحی و معماری دانشگاه سرمایه‌گذاری نمی‌شود و این درحالیست که از مهم‌ترین مباحث در بحث توسعه دانشگاه قلمداد می‌شود و نماد دانشگاه به شمار می‌رود.

کسب منابع و اعتبارات بیشتر از منابع دولتی جهت پاسخ به گسترش کمی فعالیت‌ها و طرح‌های عمرانی دانشگاه، عدم تحلیل هزینه-فایده در فعالیت‌های دانشگاهی، نگاه هزینه‌ای به فعالیت‌های دانشگاه از جمله مؤلفه‌هایی هستند که مشارکت کنندگان اعتقاد داشتند لازم است مورد توجه قرار گیرد. یکی از رؤسای دانشگاه‌های در این زمینه می‌گوید: «تمام هم و غم ما شده این که اعتبارات و منابع مالی و بودجه‌ای به دانشگاه بیاریم. از روش‌های مختلف در این زمینه استفاده کنیم و حتی غیر اخلاقی در برخی مواقع. چانی زنی کنیم و حضور فعال در سازمان‌هایی داشته باشیم که بودجه ما را تأمین می‌کنند» (م. ش. ۱۲)

۲- عوامل محیطی سطح محلی - منطقه‌ای

با توجه به نظر مشارکت کنندگان از جمله عواملی که می‌تواند در محیط محلی - منطقه‌ای بر جریان توسعه دانشگاهی اثرگذار باشد می‌توان به ۳ عامل اصلی (جدول شماره ۴) اشاره نمود. بررسی نظرات مشارکت کنندگان که در جدول شماره ۴ آورده شده است نشان می‌دهد عامل دوم - یعنی عامل سیاسی - بیشترین نقش را در این زمینه دارند.

جدول شماره (۴) بسامد / فراوانی و درصد پاسخ‌گویان در مصاحبه‌ها به عوامل محیطی

سطح محلی - منطقه‌ای

عوامل/مقوله‌ها		رؤسای دانشگاه (۹ نفر)		خبرگان کلیدی (۷ نفر)		جمع (۱۶ نفر)	
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	
- شرایط فرهنگی محیط محلی و منطقه	۸	۸۹	۶	۸۶	۱۴	۸۷	
- عوامل سیاسی محیط محلی و منطقه	۹	۱۰۰	۷	۱۰۰	۱۶	۱۰۰	
- شرایط اقتصادی-اجتماعی جامعه محلی و منطقه	۷	۷۸	۶	۸۶	۱۳		

از جمله عوامل فرهنگی مؤثر در جریان توسعه دانشگاهی که مشارکت کنندگان به آن اشاره نموده‌اند می‌توان به این موارد اشاره نمود: دانشگاه به عنوان کنش‌گر و نماد توسعه منطقه و محل، افزایش انتظارات و فشارهای محلی، چشم و هم‌چشمی و جریان‌ات قومی و منطقه‌ای، گسترش روحیه و جو مدرک‌گرایی در جامعه. یکی از خبرگان در این زمینه می‌گوید: «عواملی چون فشارهای گروهی و منافع گروه‌های سیاسی، چشم و هم‌چشمی، به دنبال اسم و رسم بودن، مد شدن، دنبال اعتبار بودن در بیشتر مواقع حاکم است» (م. ش. ۹)

با توجه به نظر مشارکت کنندگان ملاحظاتی سیاسی محیط محلی مانند وجود مدیریت سیاسی به جای مدیریت علمی در ایجاد و توسعه دانشگاه در منطقه و محل جغرافیایی، انگیزه مدیران محلی و نمایندگان و چانه زنی مسوولان محلی برای توسعه فضایی و کمی دانشگاه و یا استقرار دانشگاهی جدید در گسترش دانشگاه‌ها در مناطق و محلات کوچک از جمله عوامل تأثیرگذار در تصمیمات هستند که شناسایی شدند. خبرگان و رؤسای سابق دانشگاهی نیز به «حاکمیت دیدگاه‌های سیاسی و وجود فشارهای گروه‌های سیاسی محلی در بدنه دولت و همچنین نقش نمایندگان اشاره نموده‌اند و از آن‌ها تحت عنوان رزومه کاری، تابلوی کار، رای آوردن و غیره نام برده‌اند (مصاحبه‌های شماره ۱، ۲، ۳، ۶، ۸ و گروه کانونی).

از جمله عوامل و شرایط اقتصادی-اجتماعی جامعه محلی و منطقه، که شرکت کنندگان در مصاحبه‌ها به آن اشاره نموده‌اند می‌توان به: تربیت نیروی انسانی متخصص بومی مورد نیاز منطقه و محل، فقدان شرایط کار و اشتغال برای نیروی جوان (به دلیل ساختار بازار و رقابت)، افزایش روزافزون تقاضای زنان به آموزش‌های دانشگاهی، پتانسیل‌ها و مزیت‌های رقابتی منطقه اشاره نمود. یکی از خبرگان در این رابطه می‌گوید: «در چه شرایطی ما تولید می‌کنیم. در شرایطی که برای مصرف متقاضی باشد. مصرف واقعی ما نیاز بازار است. بیکاری و اشتغال فارغ التحصیلان آسیب‌هایی را به سیستم اجتماعی وارد می‌کند. ما فقط به متقاضیان پاسخ می‌دهیم. ارتباط با صنعت، خدمات، دستگاه‌های اقتصادی، اجتماعی. برای کی داریم تولید می‌کنیم.... بدون سایر سیستم‌ها مشکل خواهد بود» (م. ش. ۹)

۳- عوامل محیطی سطح ملی یا کلان

مشارکت کنندگان در مورد عوامل برون دانشگاهی در سطح محیط ملی و کلان به ۴ عامل و مقوله مؤثر اشاره نموده‌اند که وضعیت توسعه دانشگاهی را تحت تأثیر قرار می‌دهد (جدول شماره ۵). از بین این عوامل، ملاحظات دولت و ایجاد سیستم یکپارچه تصمیم‌گیری از عوامل کلانی هستند که از دیدگاه مشارکت کنندگان به عنوان عامل‌های مؤثر یاد شده است.

جدول شماره (۵) بسامد / فراوانی و درصد پاسخ‌گویان در مصاحبه‌ها به عوامل محیطی سطح ملی یا کلان

عوامل / مقوله‌ها		رؤسای دانشگاه (۹ نفر)		خبرگان کلیدی (۷ نفر)		جمع (۱۶ نفر)	
		درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی
- ملاحظات دولت		۱۰۰	۹	۱۰۰	۷	۱۰۰	۱۶
- سیستم یکپارچه در تصمیم‌گیری		۸۹	۸	۱۰۰	۷	۹۴	۱۵
- فلسفه و جهت‌گیری‌های توسعه آموزش عالی و دانشگاه		۶۷	۶	۱۰۰	۷	۸۱	۱۳
- قوانین و مقررات آموزش عالی		۷۸	۷	۷۱	۵	۷۵	۱۲

امروزه نقش اساسی دولت در نظام‌های آموزش عالی را نمی‌توان انکار یا حذف نمود. در بیشتر کشورها دولت با حمایت‌های مالی به دانشگاه‌ها، آن‌ها را کنترل و بر آن‌ها نظارت دارد. در دانشگاه‌های دولتی کشور ما نیز نقش دولت حیاتی است. یکی از مدیران ارشد وزارت علوم و خیره آموزش عالی در این زمینه می‌گوید: «دولت باید وارد یک مدیریت عقلانی شود نه برای آموزش عالی. برای کل کشور است و کشور حرفه‌ای مدیریت نشده و با حدس و خطا اداره شده و باید عقلانی اداره بشه، عقلانی به این معنی که دانشگاه را به علت رأی آوردن توسعه ندهیم، قول‌های بیخودی. لازم نیست به جای توسعه دانشگاه مادر، یک دانشگاه دیگر را توسعه دهیم. فشارهای سیاسی رای آوردن - مدیریت بدون تأمین منابع. اولین قدم از تجربه استفاده کنیم. عقلانی مدیریت کنیم.» (م. ش. ۱).

در کشور ما مراکز متعددی را می‌توان نام برد که به انحاء مختلف در جریان تصمیم‌گیری‌های توسعه دانشگاهی نقش دارند. بر این اساس مشارکت کنندگان نیز به نهادهای متعدد اشاره نموده‌اند. یکی از رؤسای دانشگاه می‌گوید: «هرچند تحولات بیرونی و ساختار تصمیم‌گیری دانشگاه بیشتر خارج از دانشگاه است و برای توسعه خود نقش زیادی ندارد. توسعه رشته‌ها در وزارت علوم، تخصیص اعتبارات در سازمان برنامه و دستگاه‌های متعدد در برنامه‌های توسعه آن نقش دارند» (م. ش. ۱۲). یکی از خبرگان کلیدی حوزه آموزش

عالی می‌گوید؛ «وظایف حاکمیتی دولت و سایر نهادها در آموزش عالی مشخص تعریف نشده است.... همه در هر جا تصمیم می‌گیرند» (م. ش ۱۴).

فلسفه در آموزش عالی به چرایی و چیستی و ماهیت نظام دانشگاهی و غایت های آن مربوط می‌شود که مسیر و جهت دهی توسعه نظام آموزش عالی و دانشگاه‌ها را نمایان می‌سازد. یکی از مدیران ارشد سابق وزارت علوم می‌گوید؛ «به نظر من هر پروژه توسعه باید به دو سؤال جواب بدهد بعنوان پاسخ‌گویی به کدام نیاز و با چه کیفیتی. باید الان در بازنگری مطرح شود در مفهوم دانشگاه و توسعه. منابع محدود است.... بنابراین در توسعه کشور باید تفکری یکپارچه اتفاق بیفتد و این مسیرها را مشخص کنیم» (م. ش ۱).

عامل دیگر مؤثر بر اساس نظرات مشارکت‌کننده‌ها قوانین و مقررات است. عامل‌هایی که در این زمینه که جریان توسعه دانشگاهی را تحت تأثیر قرار می‌دهد، در جدول شماره ۲ اشاره شده است. یکی از مدیران ارشد سابق وزارت علوم می‌گوید؛ «تأسیس دانشگاه در ایران بحث قانونی و روال حقوقی دارد که به موجب قانون مصوب وزارت علوم قبل از انقلاب سال ۵۳ آخرین قانون نحوه توسعه دانشگاه را بیان می‌کند. در آنجا شورای گسترش آموزش عالی تعریف شده و اختیار صدور مجوز برای تأسیس دانشگاه داده شده و ادامه دارد. در قانون جدید ۸۳ وزارت علوم و تحقیقات و فناوری این قسمت مانده است. با این حال سلیقه‌های مختلف اعمال می‌شود. قوانین و مقررات را به نفع خود تفسیر می‌کنند.» (م. ش ۱)

۴- عوامل محیطی بین‌المللی

از جمله عوامل محیطی بین‌المللی که بر جریان توسعه دانشگاهی تأثیرگذار است، مشارکت‌کنندگان به دو عامل ۱- جهت‌گیری به سمت بین‌المللی شدن ۲- مشخص نمودن مأموریت‌های بین‌المللی دانشگاه‌ها اشاره نموده‌اند.

جدول شماره (۶) بسامد / فراوانی و درصد پاسخ‌گویان در مصاحبه‌ها به عوامل محیطی بین‌المللی

جمع (۱۶ نفر)		خبرگان		رؤسای دانشگاه (۹ نفر)		عوامل/مقوله‌ها
		کلیدی (۷ نفر)	درصد	فراوانی	درصد	
درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	- بین‌المللی شدن
۷۵	۱۲	۸۶	۶	۵۶	۵	
درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	- مشخص نمودن مأموریت‌ها بین‌المللی دانشگاه‌ها
۶۹	۱۱	۷۱	۵	۶۷	۶	

ارتباط با مراکز علمی بین المللی، همکاری های مشترک پژوهشی و سازوکارهای تبادل استاد و دانشجو از عوامل مربوط به بین المللی شدن و گسترش مرزهای دانش و علم و روش نمودن مأموریت‌های بین المللی دانشگاه از عوامل مشخص نمودن مأموریت‌های بین المللی دانشگاه‌ها قلمداد شده است. یکی از رؤسای دانشگاه می‌گوید: «در توسعه و گسترش یک دانشگاه باید نیازها دیده شود. فناوری های نوین، آینده پژوهش ورود به رقابت جهانی، حضور در بین دانشگاه‌های برتر دنیا و مأموریت‌های دانشگاه مشخص تعریف شود» (م. ش ۸).

۵- عوامل زمینه‌ای و زیر ساختی:

عوامل زمینه‌ای به عنوان عواملی که وجود آنها جزء الزامات و شرایط توسعه دانشگاهی است به عنوان یکی از عوامل اصلی مطرح شده است. از دیدگاه مشارکت کنندگان ۵ عامل و مؤلفه در این زمینه مؤثر هستند (جدول شماره ۷). در این میان عامل‌های ۳ و ۴ از عامل‌هایی هستند که از دیدگاه مشارکت کنندگان (هر کدام ۸۷ درصد) از اهمیت بیشتری نسبت به دیگر عامل‌ها برخوردارند.

جدول شماره (۷) بسامد / فراوانی و درصد پاسخ‌گویان در مصاحبه‌ها به عوامل زمینه‌ای و زیر ساختی

جمع (۱۶ نفر)		خبرگان		رؤسای		عوامل/مقوله ها
		کلیدی (۷ نفر)		دانشگاه (۹ نفر)		
درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	
۸۱	۱۳	۸۶	۶	۷۸	۷	- تمهید و تأمین زیر ساخت‌ها
۸۱	۱۳	۷۱	۵	۶۷	۶	- وضعیت جغرافیایی محل استقرار دانشگاه
۸۷	۱۴	۸۶	۶	۸۹	۸	تعامل و ارتباط میان برنامه‌های کلان آموزش عالی و سیستم های اقتصادی - اجتماعی
۸۷	۱۴	۱۰۰	۷	۷۸	۷	- استقلال دانشگاهی
۸۱	۱۳	۸۶	۶	۷۸	۷	- امکان سنجی ظرفیت های توسعه دانشگاهی

بیشتر مشارکت کنندگان در مصاحبه‌ها به عامل‌های تأمین و تجهیز امکانات آموزشی و پژوهشی و رفاهی، ضرورت توجه به پایگاه های اطلاعاتی و تسهیل دسترسی به آن، تأمین منابع انسانی با صلاحیت و شایسته (اعضای هیأت علمی و کارکنان) و فناوری اطلاعات و ارتباطات در تأمین زیر ساختها در مسیر گسترش و توسعه دانشگاهی اشاره نموده‌اند. یکی از خبرگان کلیدی دانشگاه می‌گوید: «برای پذیرایی از مهمان و پذیرایی از دانشجو،

امکانات و زیرساخت‌ها، پژوهش، سایت‌ها، منابع اطلاعاتی و منابع مالی نیاز است. پروژه‌های آموزشی تعریف می‌شود و بعد از یکسال هزینه می‌خواهد. چه کسی پاسخ‌گوست.» (م. ش. ۹)

یکی از مدیران ارشد سابق وزارت علوم به عدم وجود ارتباط ما بین برنامه‌های کلان آموزش عالی و سیستم‌های اقتصادی و اجتماعی اشاره می‌کند و می‌گوید: «امروز دانشگاه بازی‌گر توسعه شده. بازی‌گران توسعه باید با سایر همکاران صنعتی بنشینند و یک مدیریت یکپارچه داشته باشند. کشور یک مدیریت یکپارچه می‌خواهد. توانایی‌ها و کجاها را باید توسعه بدهد این سرمشق‌والگو است. سبد نیازها در برنامه‌ها و اسناد فرادستی تعیین می‌شود» (م. ش. ۱).

یکی از عوامل تأثیرگذار در جریان توسعه دانشگاهی، عامل استقلال دانشگاهی است. شفافیت در واگذاری اختیارات به دانشگاه‌ها به ویژه دانشگاه‌های توانمند، حفظ موقعیت و صیانت هیأت علمی و استقلال آکادمیک، استقلال اداری و مالی و آموزشی، تقویت ساختار هیأت امناء متناسب با جو آزادی علمی و جایگاه آن در توسعه دانشگاهی از جمله مؤلفه‌هایی هستند که مورد توجه بوده است. یکی از خبرگان و مدیر سابق دانشگاه می‌گوید: «آموزش عالی به جای تمرکز در فعالیت‌ها و کارها باید نظارت و کنترل نماید و به دانشگاه‌ها استقلال بدهد. لازمه توسعه دانشگاهی، استقلال دانشگاهی است... تمرکز معنی ندارد در آموزش عالی، باید دانشگاه‌هایی که به بلوغ رسیده‌اند، اختیار توسعه داده شود. نمی‌توانیم همه دانشگاه‌ها را یکسان ببینیم. پس ما به دانشگاه‌های به بلوغ رسیده نیاز داریم که خودشان، بتوانند برنامه توسعه داشته باشند» (م. ش. ۱۰).

انجام مطالعات توجیهی برنامه‌های توسعه‌ای (رشته‌ها، واحدها و فضای فیزیکی)، امکان‌سنجی برای توسعه فعالیت‌های آموزشی و پژوهشی و خدماتی از جمله عوامل مؤثری هستند که مشارکت کنندگان آن‌ها را در گام‌های رو به توسعه دانشگاه مؤثر دانسته‌اند. یکی از مدیران ارشد وزارت علوم و تجربه آموزش عالی در این زمینه می‌گوید: «توسعه پایدار که در واقع، در یک مورد یک دانشگاه، تمام امکان‌ها باید توسعه پیدا کند. مثلاً دانشجو دو برابر و هیأت علمی کم. توسعه ناپایدار که به کیفیت لطمه می‌زند. عکس آن، فضا زیاد، دانشجو کم. استفاده غیربهبهینه از منابع را هدر می‌دهیم» (م. ش. ۱).

بحث و جمع بندی

شناخت عناصر سیستم دانشگاه و نحوه تعامل آنها بدون مهار رفتارهای عناصر این سیستم و پویایی دانشگاه، پیچیدگی خاصی به دانشگاه می‌دهد که با مهار این پیچیدگی نمی‌توان به خلاقیت‌ها و نوپیدایی‌ها دست یافت. دانشگاه‌ها طی سال‌ها مطابق با اصول ارزش‌مندی، سازماندهی شده و توسعه یافته‌اند. درک تکامل نظری و عملی دانشگاه به فهم وضعیت کنونی یاری می‌رساند و از آینده نیز تصویری روشن به دست می‌دهد. توان و موفقیت دانشگاه تا اندازه‌ای به این نکته بستگی دارد که تا چه حد می‌تواند از طریق فرهنگ مناسب مشارکت و تصمیم‌گیری مشترک، از تمام اعضایش بهره بگیرد. برنامه‌ریزی بلندمدت نوآورانه و رهبران دوراندیش برای انجام تغییرات لازم است. این تحقیق، با هدف بررسی سازه‌ای با عنوان «توسعه دانشگاهی» و شناسایی عوامل و مقوله‌های مؤثر در آن با روش کیفی از نوع اکتشافی صورت گرفت و برای این کار، در نگاه نخست، شناخت سیستم دانشگاه و بررسی آن از دیدگاه تفکر سیستمی و پیچیدگی سیستم دانشگاه و دیدگاه‌های مختلف توسعه مورد توجه قرار گرفت و با این رویکرد مصاحبه‌های عمیق و اکتشافی با مطلعین و خبرگان صاحب نظر که دارای تجارب عمیق در مدیریت و برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری آموزش عالی و دانشگاه‌ها داشته‌اند، انجام و تجزیه و تحلیل گردید. بر اساس نتایج حاصل از یافته‌های تحقیق، طبق نظر مشارکت‌کنندگان مقوله‌ها و عوامل اصلی و فرعی دارای اهمیت در توسعه دانشگاه‌های دولتی را می‌توان در ۵ مقوله و عامل اصلی و ۲۲ عامل فرعی نام گذاری و طبقه بندی نمود. عوامل اصلی عبارتند از: ۱- عوامل درون دانشگاهی (۸ عامل فرعی) ۲- عوامل محیطی سطح محلی - منطقه‌ای (۳ عامل) ۳- عوامل محیطی سطح ملی یا کلان (۴ عامل) ۴- عوامل محیطی بین‌المللی (۲ عامل) و ۵- عوامل زمینه‌ای و زیر ساختی (۵ عامل). جدول شماره ۲ هر یک از عوامل اصلی و فرعی را که از کدهای مفهومی استخراج شده است، نشان می‌دهد. مطالعات مختلفی در مورد توسعه آموزش عالی در جهان صورت گرفته که بیشتر بر سطح کلان آن پرداخته شده است. اما بحث توسعه در دانشگاه‌ها دارای جنبه‌های وسیعی است که به‌طور پراکنده در موضوعات مختلف سیستم دانشگاه مطالعاتی صورت گرفته است. براساس این، عناصر و عامل‌های اساسی توسعه دانشگاهی در دو سطح محیطی درون دانشگاهی و برون دانشگاهی و

عوامل زمینه‌ای شناسایی شدند. در سطح درون دانشگاهی ۸ مقوله یا عامل مرتبط با توسعه دانشگاهی در دانشگاه‌های دولتی از اهمیت برخوردارند که عبارتند از: وجود تفکر توسعه‌ای، بهبود و اصلاح کارکردهای دانشگاهی، توسعه سازمانی دانشگاه، مدیریت و رهبری، پاسخ‌گویی به نیازها و تقاضای جامعه، برنامه‌ریزی توسعه مشارکتی، مدیریت و برنامه‌ریزی فضاهای دانشگاهی (آموزشی و پژوهشی) و کسب اعتبارات و منابع مالی دولتی. مطالعات سوفن و آزیبا (۲۰۰۹) و سویب (۲۰۱۰) در دانشگاه‌های مالزی به چند عامل اصلی مانند برنامه‌های توسعه راهبردی، بودجه دولتی، تأمین زیر ساخت‌ها و تسهیلات، اعطای اختیارات بیشتر در توسعه به دانشگاه‌ها اشاره داشته‌اند، میتزبرگ، ۱۹۹۰ به تفکر برنامه‌ریزی و آلتباخ، ۱۹۹۸ به ضرورت وجود برنامه توسعه به عنوان فرآیند ارایه خدمات و راهنمایی تأکید نموده‌اند. مؤلفه‌های درون دانشگاهی شناسایی شده در این تحقیق با توجه به وضعیت حال حاضر نظام دانشگاهی کشور ما به نظر می‌رسد مؤلفه‌های شناسایی شده مؤلفه‌های جامع‌تری بوده و می‌توان استنباط نمود که مشارکت‌کنندگان به مؤلفه‌هایی اشاره و تأکید نموده‌اند که برای بهبود سیستم دانشگاهی با نگاه کل‌نگر، ضرورت توجه به آن‌ها را نشان می‌دهد. در تحقیقات صورت گرفته به بیشتر این مؤلفه‌ها اشاره نشده است.

عوامل محیط برون دانشگاهی به مقوله‌های مرتبط در سطوح محلی و منطقه‌ای، سطح ملی و سطح بین‌المللی طبقه‌بندی شدند. از جمله عواملی که می‌تواند در محیط محلی - منطقه‌ای بر جریان توسعه دانشگاهی اثرگذار باشد مشارکت‌کنندگان به ۳ عامل اصلی اشاره نموده‌اند: ۱- عوامل فرهنگی محیط محلی و منطقه ۲- ملاحظات سیاسی محیط محلی و منطقه ۳- عوامل اقتصادی - اجتماعی جامعه محلی و منطقه. در سطح محیط ملی و کلان به ۴ عامل و مقوله مؤثر اشاره نموده‌اند که وضعیت توسعه دانشگاهی را تحت تأثیر قرار می‌دهد. این چهار عامل عبارتند از دولت، وجود سیستم یکپارچه در فرآیند تصمیم‌گیری، فلسفه و جهت‌گیری‌های توسعه آموزش عالی و دانشگاه‌ها و قوانین و مقررات آموزش عالی. تحقیق انجام شده از سوی (OECD, 2009) به عوامل مؤثر منطقه‌ای و کلان (۱۹۹۴)، نیز به توانایی‌های دانشگاه و رهبری و مدیریت دانشگاه‌های منطقه‌ای تأکید نموده‌اند. از جمله عوامل محیطی بین‌المللی که بر جریان توسعه دانشگاهی تأثیرگذار است،

مشارکت کنندگان به دو عامل ۱- جهت گیری به سمت بین المللی شدن ۲- مشخص نمودن مأموریت‌های بین المللی دانشگاه‌ها اشاره نموده‌اند.

عوامل زمینه‌ای به عنوان عواملی که وجود آنها جزء الزامات و شرایط توسعه دانشگاهی و در واقع تسهیل‌گر این فرآیند است به عنوان یکی از عوامل اصلی مطرح شده است. از دیدگاه مشارکت کنندگان عوامل زمینه‌ای مؤثر شامل ۵ عامل اصلی هستند که عبارتند از: ۱- تمهیدات زیر ساختی ۲- وضعیت جغرافیایی محل استقرار دانشگاه ۳- ایجاد تعامل و ارتباط میان میان برنامه‌های کلان آموزش عالی و سیستم های اقتصادی و اجتماعی ۴- استقلال دانشگاهی ۵- امکان سنجی ظرفیت های توسعه دانشگاهی. مطالعات سوفن و آریا، ۲۰۰۹ و OECD, 2009 نیز به اهمیت این عوامل تأکید نموده‌اند. همچنین تحلیل محتوای کمی داده‌های حاصل، نشان داد، از نگاه مشارکت کنندگان عوامل‌های عوامل سیاسی محیط محلی و منطقه، ملاحظات دولت، پاسخ‌گویی به نیازها و تقاضای جامعه، وجود سیستم یکپارچه در فرآیند تصمیم‌گیری، تعامل مناسب میان برنامه‌های کلان آموزش عالی و سیستم های اقتصادی - اجتماعی، مدیریت و رهبری همه جانبه نگر، اعتبارات و منابع مالی دولتی و استقلال دانشگاهی از جمله عواملی هستند که بیشترین بسامد و درصد هستند و در واقع تأثیر بیشتری نسبت به سایر عوامل در توسعه دانشگاهی دارند. با توجه به وضعیت محلی و منطقه‌ای و جغرافیایی مناطق کشور و توزیع نامتوازن در امکانات و منابع آموزش عالی و دانشگاهی، عوامل سیاسی و کسب اعتبارات دولتی برای منطقه، این مؤلفه‌ها قابل توجیه است و ممکن است با شرایط سایر دانشگاه‌های دنیا متفاوت باشد.

با توجه به آنچه بیان شد می‌توان نتیجه گرفت، مدیریت آموزش عالی با پذیرفتن پیچیدگی و پویایی سیستم آموزش عالی و مؤسسات آن در حکم سیستمی زنده، باید به طور دائم در پی درک حالاتی باشد که سیستم آموزش عالی به خود می‌گیرد تا بتواند وضعیت آن را با توجه به شرایط پیرامونی و درونی آن، در جهت اثربخشی و موفقیت بیشتر بهبود بخشد. به این دلیل برای روبرو شدن و مواجهه با چالش‌ها، لازم است در ساختار و محتوای دانشگاه‌ها و سازمان های دانشگاهی تفکر مجدد بکنیم، پیچیدگی آن را بفهمیم. توسعه تفکر و سیستم های کارآمد برنامه ریزی نظام دانشگاهی ضمن این‌که می‌تواند نقش اساسی در در تفکر بر پیچیدگی سازمان های دانشگاهی داشته باشد، زمینه مشارکت معنادار دانشگاه‌ها را در نهضت نرم افزاری و تولید علم و تحقق چشم انداز توسعه کشور نیز فراهم می‌سازد. نظام آموزش عالی و دانشگاهی کشور ما که در

چشم انداز ۱۴۰۴ یعنی ۱۲ سال دیگر قرار است رتبه اول علم و فناوری در منطقه باشد لازم است ابعاد مهم توسعه دانشگاهی که به طور حتم در بلوغ و توانمند سازی دانشگاه‌های کشور و در نوع توسعه و سازگاری آنها مؤثر است را مورد توجه ویژه قرار دهد. براین اساس، آموزش عالی و نظام دانشگاهی ما نیازمند مرحله‌ای دیگر با عنوان بازتعریف و سازماندهی در نقش و مأموریت های خود در فرآیند توسعه با رویکردی علمی و با مشارکت اجتماعات علمی است تا با ارزیابی مجدد از وضعیت خود، بتواند تغییرات لازم را برای سازماندهی دانش نظری و عملی برنامه‌ریزی در دانشگاه‌ها مهیا سازد. برای این کار توجه به استقلال و آزادی علمی در دانشگاه‌ها، حمایت هر چه بیشتر دولت از دانشگاه‌های توانمند به جای دخالت در تصمیمات آنها و تأکید بر کیفیت عوامل دانشگاهی به جای گسترش کمی بدون توجه به ضوابط و نیازهای زیرساختی لازم (به دلیل افزایش هزینه‌ها)، توجه به تغییر و تحولات و توسعه سازمانی دانشگاه، اعطای اختیارات لازم برای توانمندسازی دانشگاه در طراحی و اجرای برنامه‌های توسعه‌ای، اصلاح و بهبود کارکردهای دانشگاهی، مدیریت در توسعه ظرفیت های دانشگاه و منابع مالی، برخورداری از رویکرد سیستمی و اعتقاد به توسعه و برنامه‌ریزی دانشگاهی، و توجه به تعاملات و پاسخ‌گویی به نیازهای واقعی محیط، مدیریت علمی دانشگاه به جای مدیریت سیاسی از جمله مؤلفه‌های اساسی در توسعه متوازن و نظام مند دانشگاه‌ها است که نیازمند توجه از سوی مسئولان و سیاست‌گذاران آموزش عالی است.

فهرست منابع:

- ایکاف، راسل (۱۳۷۵). برنامه‌ریزی تعاملی، ترجمه سهراب خلیلی شورینی، تهران، نشر مرکز
- بوررو کابال، آلفونسو (۱۳۸۷). دانشگاه، سازمانی امروزین، ترجمه غلامعباس توسلی و رضا فاضلی، تهران، نشر علم
- دباغ، رحیم، برادران شرکاء حمیدرضا (۱۳۸۹). بررسی کارایی و بهره‌وری بیست و چهار دانشگاه جامع دولتی ایران، مجله آموزش عالی ایران شماره ۲، صص ۱-۳۳.
- راولی، دانیل جیمز، هرمن دی لوهان و مایکل جی دولنس (۱۳۸۲). تغییر راهبردی در دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی؛ ترجمه حمید رضا آراسته (۱۳۸۲)، انتشارات دانشگاه امام حسین (ع).
- صالحی عمران، ابراهیم (۱۳۸۳). دیدگاه‌های نظری توسعه آموزش عالی، مجله دانشور رفتار، دانشگاه شاهد، سال ۱۱ شماره ۵ از صص ۵۵ - ۶۸
- صدیق، عیسی (۱۳۴۲). تاریخ فرهنگ ایران از آغاز تا زمان حاضر، چاپ سوم، تهران، سازمان تربیت معلم و تحقیقات تربیتی
- عطافر، علی و همکاران (۱۳۸۸). سند چشم‌انداز ۱۴۰۴، قانون برنامه چهارم و تحولات بنیادی مورد نیاز دانشگاه‌ها، مجله آموزش عالی ایران، شماره ۴، صص ۲۱-۴۶
- فراستخواه، مقصود (۱۳۸۹). دانشگاه و آموزش عالی، تهران، انتشارات نی
- فراستخواه، مقصود (۱۳۸۸) سرگذشت و سوانح دانشگاه، تهران، نشر رسا
- کوی، لوتان (۱۳۴۸). سیاست علمی و مسایل آموزش عالی ایران، ترجمه محمود فرمان، وزارت فرهنگ و آموزش عالی
- ال، مردیت، بورگ والتر و گال، جویس، (۱۳۸۶). روش‌های تحقیق کمی و کیفی در علوم تربیتی و روانشناسی (جلد اول)، ترجمه نصر اصفهانی و همکاران. انتشارات سمت.
- مهرعلیزاده، ید...، صالحی عمران، ابراهیم (۱۳۸۳). آیا اصلاحات آموزش عالی ایران در جهت تحولات جهانی شدن است؟ مجموعه مقالات آموزش عالی و توسعه پایدار جلد دوم صص ۱۵۹ - ۱۷۸
- یمنی دوزی سرخابی، محمد (۱۳۸۰). در آمدی به عملکرد سیستم‌های دانشگاهی، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی

یمنی دوزی سرخابی، محمد(۱۳۸۲). برنامه ریزی توسعه دانشگاهی، نظریه ها و تجربه ها، تهران، دانشگاه شهید بهشتی.

یمنی دوزی سرخابی، محمد(۱۳۸۸). برنامه ریزی توسعه دانشگاهی، حوزه ای میان رشته ای، *فصلنامه مطالعات میان رشته ای در علوم انسانی* دوره ۱، شماره ۲

یمنی دوزی سرخابی، محمد(۱۳۸۳). *برنامه ریزی توسعه دانشگاهی*، میزگرد بررسی ارتقای کیفیت آموزش های دانشگاهی، دانشکده علوم تربیتی و روان شناسی، دانشگاه شهید بهشتی

یمنی دوزی سرخابی، محمد(۱۳۹۱). *کیفیت در آموزش عالی*، تهران، انتشارات سمت

یمنی، محمد و آراسته، حمید رضا(۱۳۸۴). *راهنمای برنامه ریزی توسعه دانشگاهی*. تهران،

موسسه پژوهش و برنامه ریزی آموزش عالی

یمنی دوزی سرخابی، محمد، ثمری، عیسی(۱۳۸۹). *تصویر دانشگاه پیام نور* و کارکردهای آن در نزد دانشجویان دانشگاه پیام نور مرکز تهران، *مجله آموزش عالی*

ایران، انجمن آموزش عالی، سال سوم، شماره ۱۱ صص ۱ - ۳۷

Altbach .P. G. (1998). *Comparative higher education: Knowledge , the university and development*. Hong Kong: Comparative Education Research Centre - The University of Hong Kong .

Bolman, L. G. & Deal. T. E. (1991). *Reframing organizations- Artistry choice and leadership*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers Cambridge Journal of economics 1999, 23, 243

Clar, B. R.(1995). Leadership and Innovation in Universities: From Theory to Practice; *Tertiary Education and Management* ,Vol. 1 .No.

Colema. J. & Samuel. C .(1993). *University development in the third world: The Rockefeller Foundation experience*, Pergamum Press(Oxford and New York)

Geuna, A. (1996). *European Universities: An Interpretive History , MERIT. University of Limburg* .In Singapore .Case Study of the School Excellence Model.

Grouwe. A. D.(2009). Without capacity, there is no development.

IIEP

Kerr. C. (1967). The uses of the University. Cambridge: Harvard University Press.

Panov, A.(2008). Governance Structures and Decision Making in Russian Higher Education Institutions *Problems of Economic Transition* .vol. 50 .no. 10 .pp. 65- 82 .

Lennert. F.(2008). International Perspective on University Development: <http://www.optimus.fr/d/2008/02/international-perspective-on-development-models>.

Mintzberg Henry(1999). *The Rise and fall of Strategic Planning* .New York: Free Press

Nun. A.(2001). An Impact Assessment for Higher Education in the UK .Retrieved pp .Quality in Higher Education". *Quality Assurance in Education* ". vol. 14. No. 1. 37- 53. OECD(2009). Higher

Education in Cities and Regions. www.OECD.Org/eduistueis

Ridder-Symons .H .D(2006). The University as European Cultural Heritage: A Historical Approach *Higher Education in Europe* . Vol. 31 .No. 4 .December 2006

Sufean. H. Asimiran. S. (2010). University Governance &Development Autonomy .www.iais.org .

Teichl. U.(2004). Changing Structures of the Higher Education Systems: The Increasing Complexity of Underlying Forces *Papers produced for the UNESCO Forum Regional Scientific Committee for Europe and North America- pp 2-15*

Unesco conference. (2011). Rethinking Development: Ethics and Social Inclusion .in Mexico City .17-18 August 2011 <http://www.unesco.org> .

OECD(2009). *higher Education in cities and Regions*. www. OECD.org/edu/istueis .

Teichle, U. (2004). Changing Structures of the Higher Education Systems: The Increasing Complexity of Underlying Forces *Papers produced for the UNESCO Forum Regional Scientific Committee for Europe and North America- pp 2-15*.